

Språkhistoria och språkförändring

Allmän presentation

Under de kommande veckorna kommer vi att arbeta med dels det svenska språkets ursprung, historiska utveckling och släktskapsförhållanden, dels hur och varför språk förändras/utvecklas.

Momentet sträcker sig över fyra lektioner där varje lektion har ett tema. Närvarar man och deltar aktivt på dessa (samtalar, diskuterar och gör uppgifter) har man uppnått E.

För de högre betygen kommer du att dels på lektionstid, dels på läxtid få fördjupa dig för att få mer utförliga och nyanserade kunskaper inom området (extrahäftet).

Missar du någon lektion/några lektioner, får du ta igen den delen/de delarna genom att på en omprovstid göra ett prov på det material som arbetats med på den lektionen/de lektionerna (PP, artiklar i häfte, Tv-program). Dessa får du alltså studera in på egen hand.

Planering och upplägg

Vecka	Tisdag	Onsdag
18	Lektion 1: Språkets uppkomst <u>Obligatoriskt material:</u> PP på Vklass, artikeln <i>Ett oändligt äventyr</i> (i häftet) <u>Kuriosa-material:</u> artikeln <i>Hunden som lärt sig mer än tusen ord</i> (i häftet) <u>Material för betygen C-A:</u> artikeln <i>Klimatomslag gav upphov till språk</i> (i extrahäftet)	Mösspåtagning ☺
19	Lektion 2: Svenskans släktskapsförhållanden <u>Obligatoriskt material:</u> PP på Vklass, programmet <i>Värsta språket</i> (säsong 2, avsnitt 3. Finns länkad via PP:n) <u>Kuriosa-material:</u> kopia med norska och danska texter (i häftet) <u>Material för betygen C-A:</u> artikeln <i>Svenska kan vara ett socialt påhitt</i> (i extrahäftet)	Lektion 3: Svenska språkets historiska utveckling <u>Obligatoriskt material:</u> PP på Vklass, kopia <i>Svenska språkets historia i korthet</i> (i häftet) <u>Kuriosa-material:</u> Språkdetektivuppgift <u>Material för betygen C-A:</u> kopian "Språkets rötter" (i extrahäftet) Nationella prov tillbaka, skriftlig och muntlig del.
20	Lektion 4: Språkförändring <u>Obligatoriskt material:</u> PP på Vklass, programmet <i>Värsta språket</i> (säsong 1, avsnitt 1. Finns länkad via PP:n) <u>Kuriosa-material:</u> artikeln <i>Rejv och hen</i> (i häftet) <u>Material för betygen C-A:</u> artikeln <i>Precis som andra språk, förändras svenskan ständigt</i> (i extrahäftet)	Portföljarbete börjar samt resthantering.

Centralt innehåll:

Det svenska språkets ursprung, historiska utveckling och släktskapsförhållanden. Språkförändring.

Kunskapskrav:

E: Eleven kan **översiktligt** redogöra för några aspekter av det svenska språkets släktskapsförhållanden och historiska utveckling.

C: Eleven kan **utförligt** redogöra för några aspekter av det svenska språkets släktskapsförhållanden och historiska utveckling.

A: Eleven kan **utförligt och nyanserat** redogöra för några aspekter av det svenska språkets släktskapsförhållanden och historiska utveckling. Dessutom kan eleven dra relevanta generella slutsatser om språkförändring.

Ur "Känslan för ord" (Lederholm & Danell, Gleerups)

DET ÄR VISSERLIGEN sant att schimpanser i sitt vilda liv kan meddela sig med sina artfränder på en mängd olika sätt (betydligt fler än hundar eller fåglar). Men schimpansernas läten, så många de än är, avser aldrig något som överskrider den omedelbara situationen. De uttrycker stundens känslor, som den berömda schimpansforskaren Jane Goodall säger. De signalerar att de är rädda, men de kan inte berätta att de tidigare varit rädda eller att de kan bli det igen. Schimpanser är skickliga jägare. När väl en individ i gruppen gör sina likar uppmärksamma på att ett eller annat lockande byte befinner sig i närheten, organiseras strax jakten både systematiskt och skickligt. Yngre, oerfarna apor lär sig hur man gör genom att följa de äldres exempel. Men flockens ledare kan inte på kvällen säga till sina fränder: "I morgon ger vi oss ut på jakt." Han kan inte heller berätta jakthistorier för dem, eller ge dem instruktioner om hur de skall bete sig vid kommande jakter.

Schimpanser på laboratorier kan artikulera ännu fler ljud när människor eggar dem till det, men fortfarande är deras uttryckshorisont lika snäv och deras läraktighet begränsad i jämförelse med människans. [...]

De forskare som sysslar med språkets uppkomst brukar också och i samma andetag tala om en symbolisk kultur. Genom språket skapar människan ord som refererar till föremål och tillstånd vilka inte har något att göra med orden som sådana. Men den symboliska kulturen, intimt sammanflätad med språket, innebär något mer.

Genom den frambringas en värld som inte finns utan människan. Hon skapar riter och ceremonier, danser och sånger, förbud och imperativ, gudar och onda andar, allt sammanfogat i ett allt rikare nätverk som också präglar hennes bild av den värld som existerar oberoende av henne.

SVEN-ERIC LIEDMAN *Ett oändligt äventyr*

Artfränder – de andra inom samma art.

Frände – släkting, närstående, vän. Jämför med engelskans *friend* så inser du att det är ett gammalt germanskt ord.

Artikulera – uttala.

Egga – hetsa, driva på, heja fram.

Uttryckshorisont – gränsen för vad man kan föreställa sig och vilja uttrycka.

Imperativ – det grammatiska samlingsnamnet på verb som uppmanar eller befäller, t.ex. "Sjung!".

VETENSKAP

Border collien Chaser tränades flera timmar om dagen i flera år av sin husse och kan nu fler ord än något annat djur.

Hunden som lärt sig fler

Border collien Chaser kan fler ord än något annat djur. Hon kan skilja på 1 022 olika leksaker, förstår skillnaden mellan verb och substantiv och kan sortera ord i olika kategorier.

FÖR SJU ÅR SEDAN gick psykologiprofessor John Pilley i South Carolina i pension. Han behövde något att sysselsätta sig med och köpte därför en hundvalp, en border collie vid namn Chaser.

Border collies är framavlade för att valla får. De är kända för att vara sällsynt energiska, uppmärksamma och lyhörda.

Om ägaren inte kan erbjuda dem någon fårskock att valla måste han eller hon sysselsätta hunden på annat vis. Annars blir den olycklig och får nervösa problem.

John Pilley satte i gång att lära Chaser namn på olika leksaker. Han hade läst i tidskriften Science om border collien Rico i Tyskland som hade lyckats lära sig över

300 ord. Det skulle Chaser snart bräcka.

John Pilley köpte allt fler begagnade leksaker i Frälsningsarméns affär. Han och Chaser tränade och tränade – varje dag i omkring fyra timmar.

FÖRST VISADE Pilley leksaken för Chaser och upprepade dess namn flera gånger. Sedan gömde han leksaken och Chaser fick leta efter den, samtidigt som Pilley upprepade namnet, totalt mellan tjugo och fyrtio gånger per tillfälle. Varje dag repeterade de tidigare inlärd föremål och en gång imånaden fick Chaser göra ett större diagnostiskt prov.

När Chaser efter tre år lyckades

pricka 1 022 olika tygleksaker, bollar, frisbeear och andra plastleksaker tröttnade John Pilley. Chaser däremot hade nog gärna fortsatt med ännu fler leksaker.

– Chaser är en mycket smart hund, men det beror nog främst på den ovanliga träningen. Inte många orkar träna sin hund systematiskt fyra timmar om dagen i tre år, säger Alliston Reid.

Han är professor i psykologi vid Wofford College i Spartanburg och har tillsammans med John Pilley skrivit en vetenskaplig artikel om Chasers framgångar som nyligen publicerades i tidskriften Behavioral Processes.

MEG SIN 1 022 ORD hade Chaser ett ordförråd som är mycket större än något annat djur har uppvisat i vetenskapliga studier.

De tidigare rekorden innehades, förutom av hunden Rico, av en dvärgschimpans vid namn Kanzi och en papegoja som heter

” Inte många orkar träna sin hund systematiskt fyra timmar om dagen i tre år.

Alliston Reid, professor i psykologi.

Alex. De har visat sig förstå några hundra ord.

John Pilley gick i stället vidare med mer avancerade experiment. Ett gick ut på att undersöka om Chaser verkligen fattar att ett ord som "kanin" verkligen är ett namn på en viss leksak, och inte ett kommando att springa och hämta kaninen.

MEG CHASER HADE inga problem att sortera mellan "peka på kaninen med nosen", "peka på kaninen med tassens" och "hämta kaninen". Hon förstod helt uppenbart skillnaden på verb som "peka" och "hämta"

respektive substantiv, som "kanin".

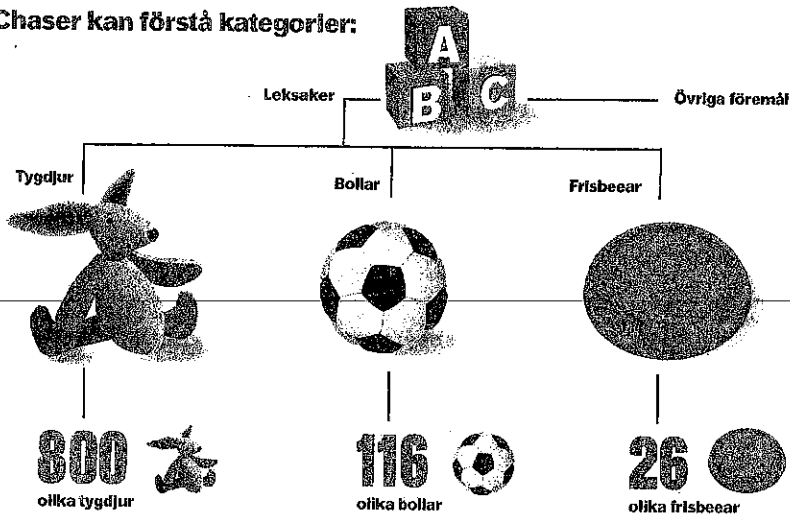
I ett annat experiment undersöktes om Chaser kunde lista ut vad ett föremål heter genom utslutningsmetoden.

BARN KAN GÖRA DET, även när de är ganska små, men forskare har tidigare tvivlat på att hundar har så mycket slutledningsförmåga. Men Chaser lyckades i sju av tio fall hämta ett tidigare okänt föremål, när forskarna lade det bredvid två tidigare kända föremål.

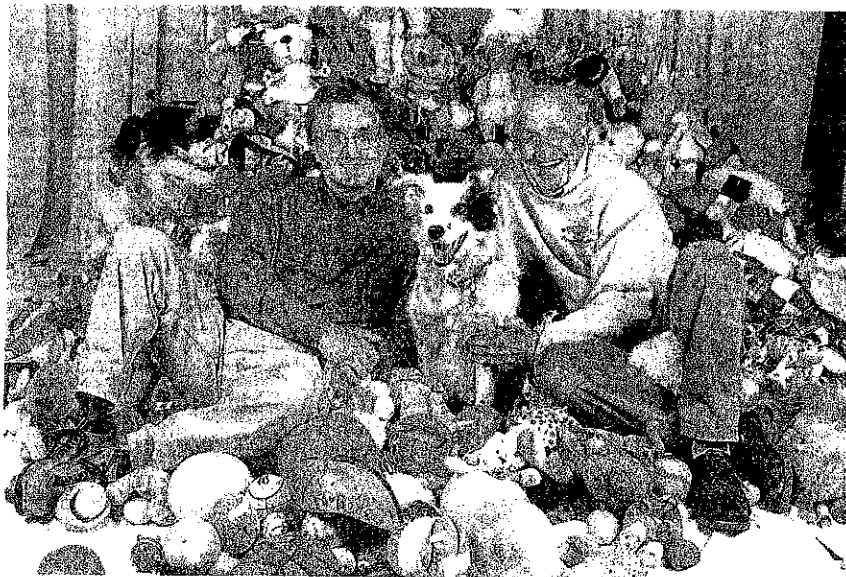
Leksaker som hon hade lärt sig namnet på med denna metod glömde hon dock lättare bort, jämfört med dem som hon fått leta efter och hört namnen på repeterade ett tjugotal gånger.

– En hund lär sig huvudsakligen med det som kallas betingning. De kopplar ihop föremålet och namnet. Barn däremot lär sig på många olika sätt, även genom sammanhang och slutledning och genom

Chaser kan förstå kategorier:

GRAFIK: ANNA-LENA LINDQVIST

Alliston Reid, till vänster, och John Pilley med Chaser som lärt sig skilja på över tusen olika leksaker.

FOTO: CHRIS BOTT

än tusen ord

att härma, säger Alliston Reid.

Ett barn lär sig omkring tio ord per dag och kommer i övre tonåren ofta upp till omkring 60 000 ord.

– Och barn kan ju lära sig många olika kategorier. Som till exempel att "koltrast" är en "fågel" som är "ett djur" som är "en levande varelse", påpekar Juliane Kaminski på Max Planck-institutet för evolutionär antropologi i Leipzig.

Det var hon som för åtta år sedan publicerade studien om border collie Rico som kunde över 300 ord.

MEN FAKTUM ÄR att även Chaser kunde lära sig några kategorier. Hon har visat i experiment att hon kan skilja på "leksaker" och föremål som inte är leksaker. Inom kategorin

Juliane Kaminski

Somliga inlärningsprocesser som vi tror de var unikt mänskliga delar vi med åtminstone en annan art.

Juliane Kaminski, Max Planck-institutet.

"leksaker" kan hon urskilja kategorierna "boll" och "frisbee".

– Det och att hon kan använda uteslutningsmetoden är mest intressant ur en vetenskaplig synvinkel. Det hade varit imponerande även om hon bara hade kunnat 50 ord, säger Björk Forkman som är docent i etologi (läran om djurs beteende) på universitetet i Köpenhamn.

– Det vi nu kan se tack vare Chaser, Rico och andra hundar som vi studerar är att somliga inlärningsprocesser som vi trodde var

unikt mänskliga, som uteslutningsmetoden, delar vi med åtminstone en annan art, säger Juliane Kaminski.

Hon tror att hundar har fått förmågan genom att människor under årtusenden har avlat fram egenskaper som passar när hundarna ska leva med oss.

ÖCH TILL SKILLNAD från Alliston Reid tror hon att Chaser är en exceptionellt smart hund, inte bara en hund med en extra ihärdig husse.

– Jag jobbar med en border collie nu som har lärt sig över 350 namn på föremål. Ägaren köpte en annan border collie och började träna den också på samma sätt. Men den andra hunden klarar inte alls av att skilja mellan olika namn på föremål. Jag tror att de border collies som vi jobbar med är särskilt begåvade individer, säger Juliane Kaminski.

KARIN BOJS
karin.bojs@dn.se 08-738 12 39

Klimatomslag gav upphov till språk

Varför fick människan ett språk? En helt ny teori är att det underlättade livet på savannen. Och det som startade allt kan ha varit en genomgripande förändring av klimatet.

TEXT: GABRIELLA SIOSTEDT • FOTOGRAF: PHILIPPE HALLUY/EURELIOS 2008 REKONSTRUKTION: ATELIER DAVNIÉS

Skvallrande förhistoriska människor runt lägerelden. Det är den förhållandevis bilden av de första talande människorna. Det var det sociala samspillet som var drivkraften när människan skaffade sig ett språk. Vi berättade, resonerade, imponerade och lurades. Vi ville ha nya vänner och andra mat, och vi försökte vinna detta genom att prata.

Men det finns andra teorier om språkets uppkomst, mer inriktade på jakten på föda än på det sociala samspelet. En helt ny sådan har nu lanserats av kognitionsforskarna Peter Gärdenfors och Mathias Osvath, en teori som har rönt stor

uppmärksamhet internationellt. Den går ut på att språket uppstod i kampen om födan på savannen.

DET SOM DREV fram denna utveckling var en genomgripande klimatförändring. För våra förfäder ledde den till ett helt nytt levnads sätt där det var en fördel att ha ett språk.

För flera miljoner år sedan började klimatet förändras så att de tropiska skogarna krympte och savannerna växte. Människans

Mathias Osvath.

”De började tillverka stenverktygen på en plats och gjorde dem färdiga på en annan. Detta krävde avancerad planering”

Kriminaltekniska skulptören Elisabeth Daynés har gjort dessa verktygsstrogna modeller av en tidlig människoart.

och schimpansernas förfäder hade levit i den tropiska skogen. Nu delades släktlinjerna. Schimpansernas förfäder blev kvar i skogen, medan våra förfäder så småningom gick ut på savannen. I skogen hade det varit möjligt att leva ur hand i mun, av framför allt frukt och nötter. Livet på savannen krävde en ny typ av framförhållning. Där fanns det kött att tillgå och för att få tag på det måste man ha ändamålsenliga redskap.

– Ett lejon är kroppsligen anpassat för jakt, men våra förfäder var tvungna att helt förlika sig på tänkandet för att få tillgång till kött, säger Mathias Osvath.

Livet på savannen kan ha inneburit såväl as-ätande som jakt. Det krävde olika slags redskap. Även schimpanser kan tillverka och använda enkla redskap. Förmänniskorna började tillverka en helt ny typ av redskap, stenverktyg med vassa egg. De äldsta kända är 2,6 miljoner år. Det är de så kallade Oldowanredskapen, uppkallade efter en fyndort i Tanzania.

Bitar av mindre stenar har slagits bort så att vassa kanter har bildats. Analyser av nötningens visar att redskapen från början har använts för att skära kött. Oldowanverktyg användes av Homo habilis, som är den första medlemmen

av vårt släkte, en art som tros ha uppkommit för drygt två miljoner år sedan. Hjärnorna hos Homo habilis var större än föregångarnas, men mycket mindre än våra. Möjligen har flera arter kunnat tillverka dessa verktyg.

LIVET PÅ SAVANNEN innebar alltså långsiktighet på ett annat sätt än livet i skogen. Fyndnen visar att Oldowankulturens människor transporterade föremål, från hundratals meter till i enstaka fall totals kilometer.

- Det rör sig om speciella typer av stenar som lämpade sig för verktygen. Man hittar dem inte överallt ute på savannen, förklarar Mathias Osvath.

Människorna flyttade på råmaterialelet. De började tillverka stenverktygen på en plats och gjorde dem färdiga på en annan. Detta krävde avancerad planering.

Mathias Osvath har nyligen visat att nutida schimpanser har kapacitet att planera för framtida behov. I hans experiment klarar de av att välja ut ett verktyg som de aldrig tidigare har sett för att använda till att suga upp nyponsoppa med vid ett senare tillfälle. Oldowankulturens människor måste ha haft minst lika avancerad tankeförmåga som schimpanser. Savannlivet gjorde att denna förmåga ytterligare anpassades.

Våra förfäders anatomi kom att anpassas till livet på savannen. Kroppen formades så att den på ett energieffektivt sätt skulle kunna gå långa sträckor, springa och bära. Dessutom anpassades tänkanudet till det nya livet.

Men det var inte framtidsplaneringen i sig som, enligt den nya teorin, ledde till språkets uppkomst. Det var samarbetet om mål i framtiden. Homo habilis levde i grupp. Alla djur i gruppen kommunicerar med varandra. Men de utbyter enbart information om det som händer här och nu. För att kommunicera om framtiden eller vad som händer på andra platser krävs symboler, i form av läten eller gester. Symboler är grundläggande för språket.

Det finns sådant som visar att även schimpanser har viss förmåga att meddela sig med

varandra om framtiden. För Oldowankulturens människor måste överlevnadschanserna ha ökat avsevärt om de kunde kommunicera om sina planer för framtiden, hävdar Peter Gärdenfors och Mathias Osvath.

Tänk bara om en individ på egen hand upptäcker en död elefant som kan ge massor av mat. Om hon kan tala om för medlemmarna i gruppen var den ligger, och om de tillsammans kan bege sig dit med rätt redskap och tillräckligt med vatten för färdan, så har de vunnit väldigt många kalorier. Homo habilis måste dagligen ha gett sig ut på gruppepeditioner i landskapet med sådana mål i sikte.

GÄRDENFORS OCH OSVATH får stöd för sitt resonemang av arkeologer som har funnit belägg för aktiviteter som kräver att människor kommunicerar om framtiden. De äldsta bevisen är en halv miljon år gamla, vilket betyder att språket har funnits minst så länge.

- När det finns direkta be- lägg för arbetsfördelning, till exempel barnpassning, födoinsamling, samarbete vid jakt eller byggande av stora bostäder, då finns det också belägg för språk, säger Peter Gärdenfors.

Språket uppstod alltså enligt Peter Gärdenfors och Mathias Osvath som en kulturell innovation. Från början var det naturligtvis mycket enkelt. Så småningom ledde det förändrade beteendet till en biologisk anpassning i hjärna och talorgan som möjliggjorde ett språk. Detta utvecklades, och den ökade förmågan att kommunicera gav ytterligare fördelar, vilket i sin tur ledde till ännu större överlevnadschanser på savannen.

MAN HAR KUNNAT identifiera en av de gener som är kopplade till språket, FOXP2. Den har nyligen hittats också hos neandertalare. Detta tyder på att en språkpassning existerade redan när Homo sapiens och neandertalarnas släktgrenar skildes åt för cirka 400 000 år sedan.

Charlotta Sjöstedt är vetenskapsjournalist.

Homo habilis utrustad med ett Oldowanredskap. Figuren finns på utställningen Den mänskliga resan på Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm.

Svenskere sendt hjem i hundredvis

Da fuldskep udartede sig til småslagsmål og flaskerkast, valgte Helsingør Politifredag aften kollektivt at følge en større skare berusede svenskere til færgen.

Efter timers druk i det begyndende forårsvejr havde de unge svenskere samlet sig på torvet i byen.

Men politiet mente omkring klokken kvart i elleve fredag aften, at svenskerne – og Helsingør – havde bedst af, at gæsterne tog hjem. Flokken, der formentlig var på 300 personer, fulgte frivilligt med til færgen, og seks politifolk kunne så tage turen med til broderlandet for at sikre ro under overfarten.

Från Jyllands-Postens hemsida 2 april 2000

fuldskep fylleeri

forår vår (årstiden)

förmentlig antagligen, förmodligen

Ur "Handboka i Svenska Språket"
(Almqvist & Wiksell, 2003)

Flere danskere søger en kæreste via Internet

Stadig flere danskere klikker ind på Internet for att finde den eneste ene. På halvandet år har hjemmesiden www.dating.dk, som er en af nettets mange kontaktsider, fået 110.000 brugere, skriver Berlingske Tidende søndag.

91 pct af de indtastede profiler kommer fra unge mellem 15 og 40 år, de søger en kæreste eller bare venner, fortæller en av mændene bag hjemmesiden, Morten Wagner. 70 pct af dem, der benytter sig af tjenesten, er mænd.

Ifølge lektor Jens Hougaard fra Institut for nordisk Sprog og Litteratur ved Aarhus Universitet skyldes denne og lignende hjemmesiders popularitet, at de steder, hvor folk tidligere fandt deres partner, er blevet færre.

Hougaard, der forsker i kærlighedskultur, siger, at vi før i tiden ofte fandt kæresten eller ægtefællen i de fælleskaber, vi færdedes i, f. eks. i idrætsforeningen, de politiske partier eller arbejdspladsen.

"Men i takt med, at vi siden 1950'erne blevet mindre aktive i foreningslivet og oftere skifter job, er der færre steder, hvor vi kan finde en partner," konstaterer Jens Hougaard.

stadig ständigt

halvandet halvannan, dvs. en och en halv

brugere brukare, användare

indtastede inknappade (taste=tangent)

forfælle berätta

ifølge enligt

ægtefællen äkra make/maka

sted plats

HC Andersen skrev sagor, t.ex. *Den lille havfrue*, som sedan blivit mycket kända. När kan vi läsa om hur den lilla sjöjungfrun kommer upp till ytan för att se på människorna, får syn på prinsen på skeppet och blir förälskad.

Det blev silde. Men den lille havfrue kunde ikke vende sine øine bort fra skibet och fra den deilige prinds. De brogede lygter blev slukkede, raketterne steg ikke mere i vejret, der lød heller ingen flere kanonskud, men dybt nede i havet summede och brummede det; hun sad imens på vandet och gængede op og ned, så at hun kunde se ind i kahytten; men skibet tog stærkere fart, det ene seil bredte sig ud efter det andet, nu gik bølgerne stærkere, store skyer trak op, det lynede langtborte. O, det vilde blive et skrækkeligt vejr! Därför tog matroserne seilene ind. Det store skib gængede i flyvende fart på den vilde sø, vandet rejste sig, ligesom store sorte bjerge, der vilde vælte over masten, men skibet dykkede, som en svane, ned imellem de høje bølger og lod sig igjen løfte op på den tårnende vande. Det syntes den lille havfrue just var en morsom fart, men det syntes søfolkene ikke, skibet knagede og bragede, de tykke planker bugnede ved de stærke stød, søen gjorde ind mod skibet, masten knak midt over, ligesom den var et rørl, og skibet slingrede på siden, medens vandet trængte ind i rummet. Nu så den lille havfrue, at de var i fare, hun måtte selv tage sig i akt for bjælker og stumper av skibet, der dreve på vandet. Et øieblik var det så kullende mørkt, at hun ikke kunde øine det mindste men når det så lynede, blev det igjen

så klart, at hun kjendte dem alla på skibet. Enhver tumlede sig det bedste han kunde; den unge prinds søgte hun især efter, og hun så ham, da skibet skiftes ad, synke ned i den dybe sø. Ligestraax blev hun ganske fornøjet, for nu kom han ned till hende, men så huskede hun, at menneskene ikke kunne leve i vandet, og att han ikke, uden som død, kunde komma ner till hendes faders slot. Nei, døde, det måtte han ikke; derfor svømmede hun hen mellem bjelker og planker der drev på søen, gløimte rent, at de kunde have knust hende, hun dykkede dybt under vandet og steg igjen høit op imellem bølgerne, og kom så tilsidst hen til den unge prinds, som næsten ikke kunde svømme længer i den stormende sø, hans arme og been begyndte at blive matte, de smukke øine lukkede sig, han havde måttet døe, var ikke den lille havfrue kommen til. Hun holdt hans hoved op over vandet, og lod så bølgerne drive hen med ham, hvorhen de vilde.

I morgenstunden var det onde veir forbi; af skibet var ikke en spån at see, solen steg så rød og skinnende op af vandet, det var ligesom om prindsens kinder fik liv derved, men øinene bleve lukkede; havfruen kyskede hans høie smukke pande og strøg hans våde hår tilbage; hun syntes, han lignede mar-morstøtten nede i hendes lille have, hun kyskede ham igjen, og ønskede, at han dog måtte leve.

Räkneorden

Räkneorden från ett till tjugo liknar de svenska: en, to, tre, fire, fem, seks, sju, åtta, ni, ti, elleve, tolv, tretten, fjortan, femten, seksten, sytten, atten, nitten, tyve. Men det finns för oss två svårigheter med de danska räkneorden.

För det första säger danskarna enogtyve = 21, toogtyve = 22, enogtredive = 31 etc. För det andra konstrueras tiotalen från 50 till 90 på ett speciellt sätt. Man utgår från 20 och multiplicerar det så många gånger som behövs för att det önskade talet ska uppnås. Femtio heter därför *halvtreds* (3 - 0,5 = 2,5) *sinds* (= gånger) *tyve* (20), dvs. 2,5 x 20 = 50. Eftersom *halvtreds sinds tyve* blir så långt är det förkortat till *halvtreds*.

- 20 tyve
- 30 tredive
- 40 fyre
- 50 halvtreds ("halltress"; 2,5 x 20)
- 60 tres (3 x 20)
- 70 halvfjerds ("hallfjærs"; 3,5 x 20)
- 80 firs (4 x 20)
- 90 halvfems ("halffems"; 4,5 x 20)
- 100 hundrede ("honræd")

silde sent
deilige vackra
imens samtidigt;
 medan
lynede blixtarade
vilde skulle
tårnende som tornade
 de upp sig
søfolkene sjömännen
slingrede krängde
in i rummet ombord
kullende mørk kull-
 mörkt
bjærdte uiskilja
tumlede sig det beste
han kunde försök-
 te klara sig så gott
 han kunde
skiftes ad gick itu
huske komma ihåg
 hen bort
knust krossat
smuk vacker, söt
lukkede stängda
marmorstøtte mar-
 morstary
 have trädgård

Norska

Norska är inte svårt att förstå för en svensk. Prova själv:

Den norska tidningen Aftenposten har en hemsida och via den kan man hitta "Debartcentralen". Under rubriken "Det vanskelige livet" (*vanskelig=svår*) fanns flera inlägg om livet och kärleken. Sissel är olyckligt kär...

Det vanskelige livet

Innsender: Sissel P.

Dato: 7. September 99 08:49:47

Akkurat nå føler jeg for å slippe ut en del følelser som har svulmet opp inni meg! Jeg er ett levende bevis på att livet ER vanskelig! Særlig når det gjelder kjærligheten, noe jeg skal kommentere i dette innlegget! Jeg har nå vært forelsket i en mann som er 9 år eldre en meg i en meget lang tid, og 9 års forskjell er ikke stor i seg selv, men med tanke på att jeg er en tenåringsjente, har forskjellen litt å si sier mange! Man sier at tiden leger alle sår, men i mitt tilfelle gjør den såret bare enda større! Jeg vet at det beste jeg burde gjøre er å glemme ham, men det er lettere sagt enn gjort! Det jeg vil frem til er at ung kjærlighet er noe av det vanskeligste for oss unge! Særlig hvis vår første ordentlige forelskelse er i en eldre, uopnåelig(?) mann!!

Hilsen

en fortvilet og forelsket jente!

akkurat precis

føle känna

svulme svälla

forskjell skillnad

fortvilet förtvivlad

Bedre å aldri bli forelsket?

Innsender: Filosofen Henning Dato: 8. September 99 15:23:53

Kjære Sissel

Jeg er helt enig i at livet kan være særdeles vanskelig og smertefullt når man er forelsket. Da er man så forferdelig sårbar for avvisning fra den man er forelsket i. Det er smertefullt å være avstandsforelsket, det er smertefullt i et forhold dersom man fortsatt er redd for å bli avvist.

Jeg tenker av og til på om ikke forelskelse er et eksempel på en smerte vi ikke ønsker å slippe. Det er ikke bare det at vi ikke vil unnvære håpet om å få den vi er forelsket i. Det er også noe med at man opplever verden så intens når man er forelsket. Jeg tenker meg at diktere og kunstnere ofte har det på samme måte. Deres tynnskinhet gjør ofte livet vanskelig, men den er også grunnlaget for att de opplever verden mer intens enn andre og for deres skapande kreativitet. "Jeg fikk sorgens gave. Dermed var jeg skald", sier skalden i Henrik Ibsens skuespill Kongsemnerne.

Hva tror du? Tar jeg feil? Er det mye bedre å aldri være forelsket enn å være ulykkelig forelsket? Det er jo de som sykner hen og dør av ulykkelig forelskelse. Da er det i hvert fall bedre å ikke bli det. Men hvordan er det med deg?

Vennlig hilsen

Henning,

Filosofen i Aftenposten Interaktiv

særdeles mycket, särdeles

dersom ifall, om

av og til då og då

sykne hen tynna bort

Leken over

Vi kom med flyet dagen før kampen og hadde ikke gjort annet enn å drikke oss snydens på alt vi fikk tak i. Vi var barndomsvenner hele gjengen, og på vei til hotellet klarte vi å spy ned taxien både inni og utafør. Sjåføren forlangte masse spenn og vi bladde opp uten å telle. Natia husker ingen av oss, men utpå morkravisten fant vi frokostsalen hvor vi spiste egg og bacon og ble oss sjøl igjen med nye runder øl. Vi hadde ikke så god tid. Før matcher skal det synges i flokk og følge, og lades op i time etter time med flest mulig supportere. Vi viklet på oss skjært og drakter og hoppa inn i enda en taxi. London er kanskje ikke så stor allikevel, for sjåføren visste åpenbart hva vi var i stand til å gjøre og passa på i speilet. Men vi ga faen og skålte og drakk, betalte dobbelt for turen og blandet oss i folkemengden. På vei inn til stadion ble to av gutta arrestert, fordi de trodde engelske jenter lar seg imponere av norske karer som knuser flasker mot panna. Politiet brukte køller og vi andre sto i utkanten og visste ikke helt hva vi skulle gjøre, men vi hadde bagen full av øl og fulgte strømmen med supportere som skreik og sang. Ved inngangen ble vi kroppsvisiterert og måtte gi fra oss bagen. De forsikret at vi fikk kjøpt øl på stadion, og det stemte. Det var som om publikum bada i øl. Og i sang. Og i flagg og skjært og farger. Vi gutta sier ikke nei til sånt og skreik som best vi kunne, jubla og maste, peip og gråt – alt ettersom. Arsenal leda med to mål da jeg kastet bryllupsbildet av meg og Veronika ut på banen.

Det datt så langsomt. Jeg stoppa å skrike og hørte heller ikke alt bråket omkring. Jeg tog meg til hodet. Jeg gnei meg i øya. Jeg prøvde å løpe inn på banen.

Gutta holdt meg igjen. De skjönta ikke at det bandt sammen de to tinga jeg elsker her i livet. De trakk og dro i trøya og ropte at jeg måtte roe meg ned. De så rart på meg. De rista i mig. Og kampen? Den betydde ikke en dritt. Jeg prøvde å juble da Arsenal putta sitt tredje mål, men det hjalp ikke. Gutta sto og lo bak ryggen min, hviska og tiska. Hold kjeften, ropte jeg og kjøpte øl til alle sammen for å komme over det – for å få gutta til å glemme flausen, liksom. Men de ga seg ikke og plutselig måtte jeg spy. Jeg fløy ned på dassen som var en bortimot femti meter lang renne full av smørje. Den fikk meg til å spy resten av kampen.

"Nå skal det pules", sang gutta mens vi kjempet oss ned til Arsenal's stampub. Jeg var en av dem, vi gikk i samme drakt og bar det samma skjert som flere tusen andre. Det svømte av rødt og hvitt i gatene og alle syntes å være på vei til det samme stedet. Mannfolka skrålte sanger o damene vifta med sjjerten. Men kvalmen bara fortsatte og til sist fikk jeg nok.

"Dere skjønner faen meg ingenting!", skreik jeg og slangla ut. Veronika hadde sagt jeg ikke behøvde å komme tilbake, men likefullt stirra jeg op i lufta. For jeg har sett det mange ganger. At vinden hvirvler opp ting som blir kasta inn på fotballbaner. Det hender tilmed at tinga aldri kommer ned igjen og fortsetter å leke med vinden for bestandig.

Trist som faen: fortellinger, Arl Behn. Kolon, Oslo, 1999.

svydens fulla, berusade
forlangte begärde

busker kommer ihåg
flokk og følge en stor
hop

passa på i speilet hålla
god min

kruuse krossa
køller baronger, klub-

bor

maste fatarde
peip visslade

datt foll

skjønne forstod
flausen dumheten,

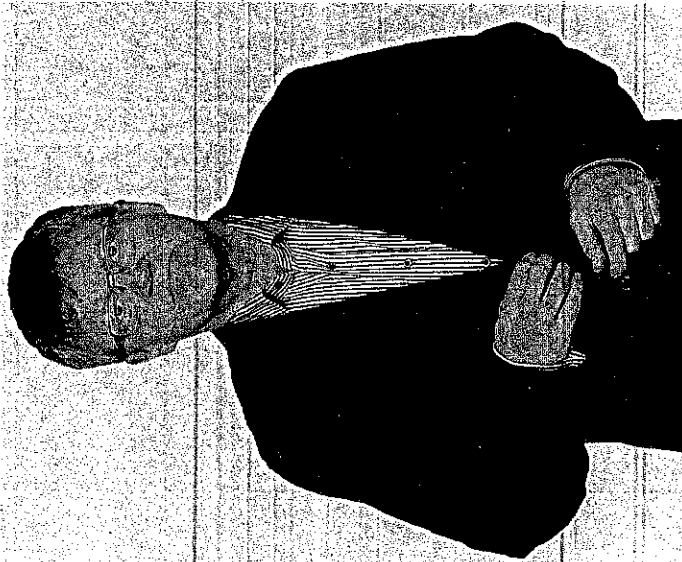
grodan
pule knulla

kvabmen äddet (ovä-

sendet, spekraklet)

sjangla räglade

Östens utblick verklighet och fiktion

Svenska kan vara ett socialt påhitt

Skilnaderna mellan ett språk och en dialekt är inte glasklar. Men det är vi som bestämmer vad som är vad.

EN FRÅGA SOM jag garanterat får när jag föreläser utanför universitetet är "Vad är det egentligen för skillnad på språk och dialekter?" Jag brukar då försöka förklara att det ur rent

Östen Dahl är professor i lingvistik.

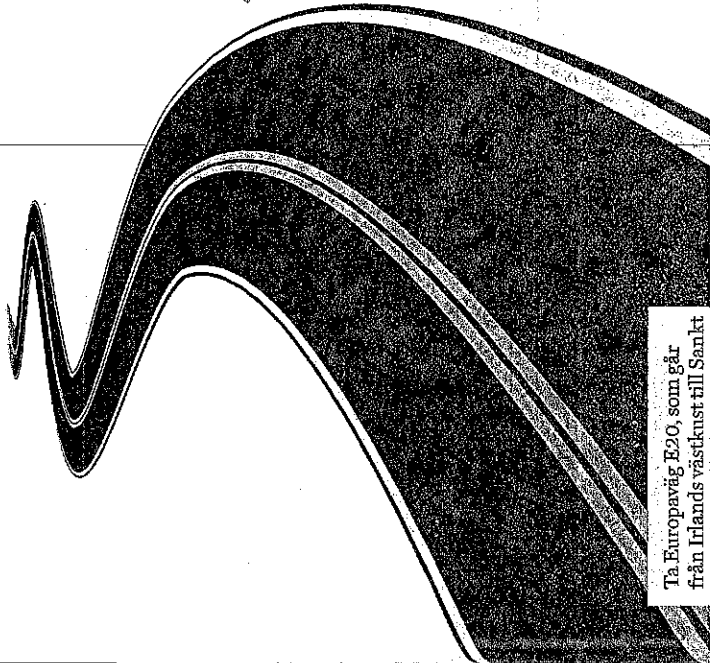
lingvistisk synpunkt inte finns något bra svar, utan att det är en rad olika utomspråkliga förhållanden som bestämmer vad vi kallar för det ena och det andra. Och så tar jag fram citatet "ett språk är en dialekt med en armé och en flottå", fast det börjar kännas lite tjiatigt. Men sedan kan det hända att någon ändå frågar: "Ja, vi förstår, men är nu äldvålskan ett språk eller en dialekt?"

Detta är bara toppen av isberget. Vi vill gärna sortera upp världen i prydliga kategorier, men den kalejdoskopiska verkligheten gör motstånd mot detta, och språk är inga undantag.

En enkel och populär modell är att det finns ett språk i varje land. Den här modellen har ofta upphöjts till norm med formuleringar som "en nation - ett folk - ett språk", men i vårtid döms detta som ett exempel på "essentialistiskt" tänkande. I stället ser man nationer och folk som "sociala konstruktioner".

Även språk kan förstås ses som sociala konstruktioner: svenska är ett språk och äldvålska en dialekt för att vi har bestämt att det är så. Ertlitig en radikal version av den här synen finns sociala konstruktioner bara i våra föreställningar och inte i verkligheten. Men snarare kan de vara mer eller mindre förankrade i en objektiv verklighet.

VÄGAR ÄR BRA exempel på detta. Vi tänker oss nog en väg som ett objektivt existerande fysiskt objekt, en "plan yta för transport mellan två platser" (enligt Wikipedia). Men en stunds eftertanke visar att vårt sätt att tänka på vägar involverar en god del socialt konstruerande.

Ta Europaväg E20, som går från Inlands västkust till Sankt Petersburg i Ryssland. Uppenbarligen går det inte att ta sig tornskodd hela vägen, därför inkluderas inte mindre än tre sträckor till havs, där man blir tvungen att åka båt. Detta kan vi acceptera, liksom att E20 i Sverige tar en omotiverad omväg Malmö-Göteborg-Stockholm, så länge som vi inser att det väsentliga med en väg är att den ämnas till princip kan ta oss från A till B. Men den sociala konstruktionen "E20" innehåller också ett stycke ren fiktion. Mellan Hull i Storbritannien och Esbjerg i Danmark finns nämligen ingen färjetrafik, så den som absolut vill ta sig den biten med bil får hyra ett lastfartyg.

Även språk som sociala konstruktioner har varierande förankring i verkligheten. De flesta känner säkert till att Jugoslavien sönderfall åtföljdes av ett språkligt dito: serbokroatiskan har upphört att existera, och ersatts av inte mindre än fyra språk: bos-

ILLUSTRATION: THINKSTOCK
FOTO: JOHANNA HANNO

VÄGHÄLLNING
En väg kan vara både en social konstruktion och ett riktigt bygge.

från rumänska, men någon enighet i frågan om huruvida moldaviskan är ett eget språk har ännu inte uppnåtts.

På närmare håll har vi skånska, som danska forskare brukar kalla östdanska och svenska forskare sydsvenska, men som Unesco utnämnt till ett eget, utrotningshotat språk. Samtidigt får skånska vara etikett på allt mellan "Pi-skånska" och traditionellt göingemål.

Det skulle gå att ge fler exempel på hur konstruktionsprocessen innebär att man blåser upp små skillnader eller bortser från stora, liksom på att politiska förhållanden påverkar inte bara gränstragningen mellan språk och dialekt, utan också under vilket språk en dialekt ska anses höra.

DET HANDLAR DOCK inte bara om vem som har den politiska makten, utan också vem man vill höra ihop med. Att arabiska är ett språk, inte flera olika, är en grundläggande sanning för talarna, även om de inte alls förstår varandra. De svenska dialekterna i Österbotten i Finland skiljer sig förmodligen mer från standardsvenska än språket i Tornedalen skiljer sig från standardfinska. Ändå har ingen ännu velat göra

österbottenska till nationellt minoritetsspråk i Finland; det är självklart att alla finlandssvenskar talar samma språk - svenska. Men om hur allt detta åter speglas i den europeiska minoritetsspråkpolitiken får jag kanske tala en annan gång. ✕

"Svenska är ett språk och äldvålska en dialekt för att vi har bestämt att det är så"

Svenska språkets historia i korthet

Ur nordiska ca 300 - 800

Man använder runor och alfabetet bestod av 24 runor. Man skrev på bergihällar, stenar och metallföremål.

Runsvenska ca 800 - 1225

Man kan man börja tala om ett svenskt språk, men likheten mellan norska, danska och svenska var fortfarande stor. Runalfabetet reducerades till 16 tecken och runstenarna restes för att hedra minnet av anhöriga.

Fornsvenska 1225 - 1526

Man skrev landskapslagar och Västgötalagen markerat inledningen på denna period. Språket var rikt på böjningsändelser. Ordförrådet påverkades genom att tyska köpmän kom till Sverige. Vi fick bland annat ord som fru, fröken, frukt, krydda. 1495 trycktes den första boken på svenska.

Äldre nysvenska 1526 - 1732

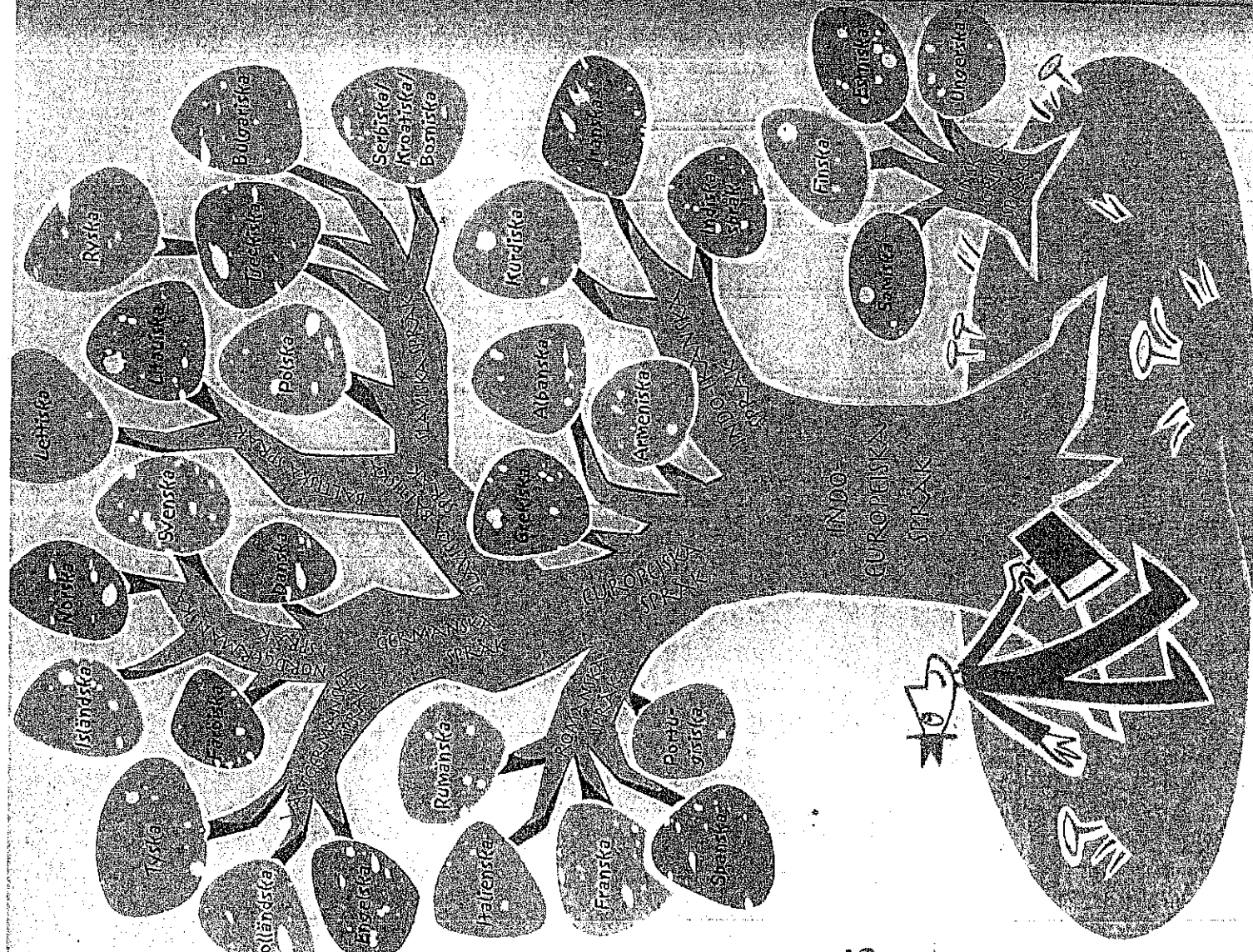
1526 kom översättningen av Nya testamentet och 1541 kom Gustav Vasas bibel. På detta vis skapas början till ett entydigt svenskt skriftspråk.

Yngre nysvenska 1732 - 1879

1732 kom Thén Swänks Argus ut och genom sitt lediga språk och sin kåserande stil fick denna veckotidning markera inledningen av en ny period. Läskunnigheten ökade tack vare en lag från 1686 som innebar att prästerna skulle ansvarar för att barnen fick läsundervisning. Inflyandet från franska var stort under denna tid och lånoord som kom var bland annat dramatik, frisy, fabrik och roman. Redaktören till Argus hette Olof von Dahlin. Han var punist, vilket innebar att han ville rensa bort all utländskt från det svenska språket. Han var speciellt irriterad över det franska inflytandet.

Nusvenska 1879 -

1879 kom Strindbergs roman *Röda rummet* och den markerar inledningen på den nusvenska perioden. Under 1900-talet har språket präglats av att skillnaderna mellan tal och skriftspråk blivit mindre. Engelskan är det språk som påverkat svenskan mest med många lånoord inom teknik, sport, mode etc.

Ur "Bra Svenska B" Helenkrona mfl

"Svenska Språkets rötter"
nr: "Svenska språk 2"

Den runsvenska perioden

Det svenska språk som vi talar och skriver i dag har vuxit fram under lång tid. Det språk som vikingarna talade skulle nog för oss låta som nutida isländska med många läspljud och ord som vi inte ens skulle kunna gissa vad de betyder.

Före 800-talet var svenskan en nordgermansk (urnordisk) dialekt. Det var först under senare delen av vikingatiden som dialekterna skilde sig så mycket åt att vi kunde tala om olika språk. Även alfabetet skilde sig från våra dagars – man ristade runor. Det finns två olika runalfabet: ett äldre med 24 tecken, som var så pass svåra att tyda att man övergav dem för ett yngre system med 16 tecken.

Att kunna skriva var ovanligt och betraktades nästan som trollkonst. Man trodde att runorna hade en magisk kraft, att de kunde skydda från sjukdomar och ont, och även förbättra skörden och fruktsamheten.

De flesta inristningar som är kvar finns på runstenar, men man ristade även i mjukare material som trä och ben, som förmultnar och försvinner med tiden. Ristningarna på runstenarna är ofta minnesrunor över avlidna släktingar. Runstenarna kan också vara resta över någon hövding som dött i strid i fjärran land.

ƿ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚨ	ᚱ	ᚴ	ᚷ	ᚹ	ᚻ	ᚾ	ᚿ	ᛀ	ᛁ	ᛂ	ᛃ	ᛄ	ᛅ	ᛆ	ᛇ	ᛈ	ᛉ	ᛊ	ᛋ	ᛌ	ᛍ	ᛎ	ᛏ	ᛐ	ᛑ	ᛒ	ᛒ				
f	u	th	a	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	R																				
v	v	o	ä	g	g	e	ä	ä	e		d	p																							
o			o					ä	e																										
y								y																											
ö																																			

Den tyska perioden

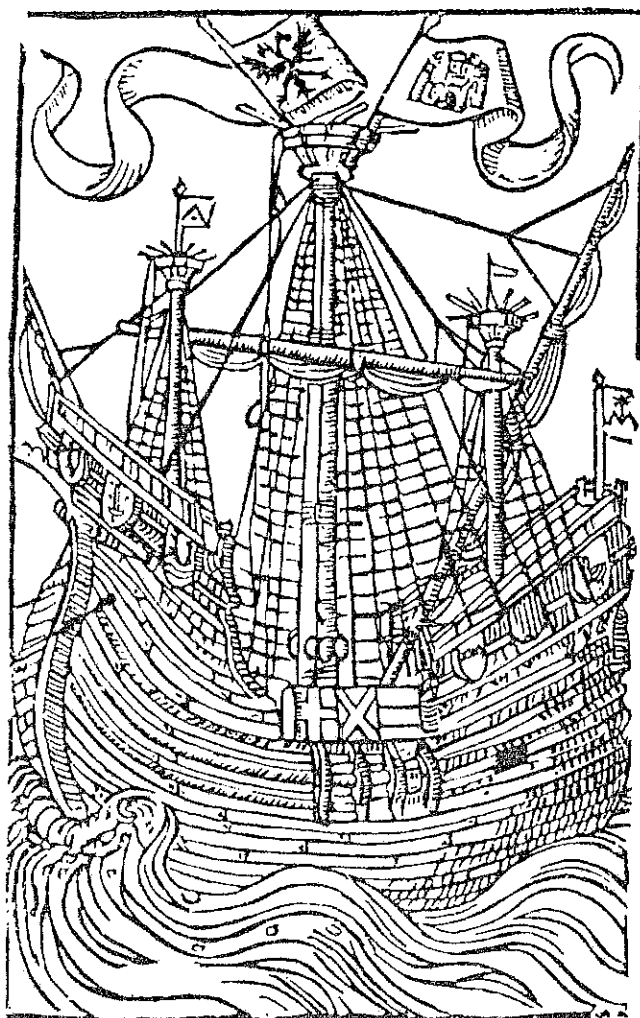
Under 1300- och 1400-talen var det lika vanligt att höra tyska talas i de svenska östersjöstäderna som att höra svenska. I Stockholm var varannan invånare tysktalande. Anledningen var alla tyska köpmän och hantverkare som invandrade till Sverige på grund av att det tyska handelsförbundet Hansan var så dominerande i norra Europa.

Under en period hade Sverige också en tysk kung. Allt detta påverkade naturligtvis det svenska språket, framför allt i städer som Stockholm, Visby och Kalmar, där de flesta tyskarna i Sverige bodde.

Under medeltiden kom en stor mängd tyska ord in i svenskan. Ord som

vi i dag kan tycka är ursvenska har faktiskt tyskt ursprung. Fru, fröken och herre; fönster och trappa; köpa, arbeta och betala; frukt och krydda är alla tyska från början. Många hantverksord är också tyska, till exempel skomakare, skräddare och gesäll. Även de mest vardagliga ord som bröd, skin-ka och medvurst har tyskt ursprung, vilket visar hur starkt det tyska språket påverkade svenskan från 1200-talet till början av 1500-talet. Fornsvenska kallar man den tidens svenska.

Ordförrådet förändrades alltså kraftigt, men även sättet att bilda ord påverkades av tyskan. Ändelsen -het, som i skönhet och lätthet, är tysk, liksom ändelsen -else, som i bakelse och bebyggelse. Ändelsen -ig, som i riktig och mäktig, är också tysk. Bedrägeri och förräderi som har ändelsen -eri

Hansans koggar var under medeltiden en vanlig syn i Östersjöområdet.

är ytterligare exempel på tyskpåverkad ordbildning. I själva verket finns det gott om tyska ordbyggstenar i vårt språk.

Eftersom tyska och svenska är så nära släkt och därför så lika varandra, glider ord och sättet att bilda ord lätt över från det ena språket till det andra utan att det känns alltför främmande. Att det blev tyskan som påverkade svenskan och inte tvärtom berodde som sagt på den starka invandringen av tyskar till Sverige på grund av Hansan.

Tyska personnamn blev ganska populära under den fornsvenska perioden, i alla fall bland de människor som bodde i städerna. Flickor döptes till Vendela, Ebba, Elsa, Valborg eller Ida. Pojkar döptes till Hans, Henrik, Fredrik, Otto eller Konrad.

Text från 1350-talet

Bøndir sculu kluckara fa. Han scal fyrstum i kirkiu wara oc senstum v fara. Han scal wactæ nøckla oc lius. Bøndir sculu strængir til klocku fa. Kluckare scal ringia gen bæ e quickum oc dø um. Klockarenum scal fø o fa, hwar bonde leef oc leefsufll oc trø korns. [...] Faldir æssum klucka aa kluckaræ oc dør vnde hænne, bøtin attir an man me markum rættan.

Dalalagen, ur Kyrkobalken, handskrift från cirka 1350

Bönderna ska få en klockare. Han skall vara först i kyrkan och åka sist. Han skall vakta nycklar och ljus. Bönderna ska skaffa rep till klockan. Klockaren skall ringa för både levande och döda. Åt klockaren ska bönderna skaffa mat, varje bonde bröd och sovel (pålägg, mat) och tre tråg korn. [...] Faller denna klocka ner på klockaren och han dör under den, då ska de ersätta den mannen med böter, tretton mark.

Den franska perioden

Bor du i ett hus med markis och persienner? Har du en byrå i entrén och en fätölj i salongen? Du kanske gillar buljong och karameller? Hur det än är med den saken, så har många ord kommit in i svenskan via det franska språket, som lånord.

Under 1600- och 1700-talen var Frankrike en stormakt i Europa, som Sverige var ekonomiskt och politiskt beroende av, särskilt under 1700-talet. För den svenska makteliten under 1700-talet var franska lika naturligt som engelska är för de flesta svenskar i dag. Många adelsmän talade och skrev franska minst lika bra som svenska. De beundrade den franska överklassens livsstil och påverkades av den. Blus, manschett, frisyr, peruk och puder ville man ha, och så kom orden in i svenskan.

Man gick på teater, satt på parkett vid premiärer och såg ridån gå upp, såg aktörerna och hörde kanske sufflösen viska.

I dag känns de franska lånorden ganska svenska, även om en del av dem kan vara lite knepiga att stava. Tänk bara på balett, regissör eller champagne.

Text från 1700-talet

Följande text är hämtad ur en dagbok av Märta Helena Reenstierna, där hon skriver om ett besök hos familjen Schoerbing på Holmen:

»Söndag. Vi furo klockan 4 till Holmen, där allt var bra tills mot slutet af måltiden, då Schoerbing efter sin vana att kritisera allt hade mycket att påminna om kyrkobyggnaden och de 5 Riksdaler, han därtill gifvit; hvarpå jag svarade något, som han tog för en stor malice, och däröfver blef så kollrig och arg, att vi alla blefvo högst brouillerade, hvarigenom jag hoppas slippa att i dag 14 dagar fara till Holmen. Dieu merci [Gud ske tack!].«

Den engelska perioden

Under 1900-talet, och framför allt efter andra världskriget, har vi lånat in stora mängder engelska ord och uttryck i svenska språket. Detta är helt naturligt eftersom engelskan är ett världsspråk, som talas av flest människor i världen näst kinesiskan. Dessutom är vi starkt påverkade av den amerikanska kulturen. Vi ser amerikanska filmer, lyssnar på amerikansk musik, äter hamburgare, klär oss i jeans, kopplar upp oss på engelskspråkiga sajter med mera.

Många tycker att vi lånar in engelska ord och uttryck i alldeles för hög utsträckning. Vårt språk blir mer »svengelska« än svenska enligt dem. Den debatten har pågått under flera decennier. Många har på olika sätt drivit med det engelska inflytandet på vårt språk. Här ett exempel ur Tage Danielssons *Bok* från 1965:

– Är du verkligen gående iväg från mig, hon suckade.

– Darling, såsom varande gift tidigare jag ser ingen väg ut, han svarade och flyttade mot dörren. En kärleksaffär sådan som denna kan inte vara för evigt, du vet det.

– Du gör mig känna mig som en prostituerad, hon snyftade och ställde sina händer för sina ögon. Vad vill mamma säga? Och jag tog dig för en honorabel person!

– Darling, detta är den väg det är.

– Jag känner mig så blå. Liv är horribelt! Vad har jag fått att leva för? Jag tycker jag går och dödar mig.

Hon tittade desperat ut.

– Vår kärlek är passerad, han genmälde kallt. Räkna ut mig!

– Där är inget hjärta i din kropp! Du är positivt abominabel!

Gårdagens slarv är dagens norm

Hur går det då till när språk förändras? Det är en fråga som är svårare att svara på än man kanske skulle tro. Ett problem är att vi (i bästa fall!) bara har tillgång till *skrivet* språk från äldre tider. Före 1800-talets sista år har vi inga inspelningar av tal, och därmed kan vi i praktiken bara gissa hur man talade. Som vi har sett (se kapitel 6) är skrift på intet vis någon perfekt avbildning av talet. Detta är i huvudsak en nackdel i sammanhanget, men för faktiskt också något gott med sig. Vi har redan konstaterat att stavning ofta är konservativ, och därmed kan den ge oss ledtrådar om hur vi en gång har

uttalat saker och ting. Ta ordet *djup* som ett enkelt exempel. Det uttalas på nutida standardsvenska utan att det hörs något /d/. Stavningen antyder att det en gång i tiden faktiskt har funnits ett /d/ där. Kan detta bekräftas på något vis? Ja, i dialekter av svenska som talas i Finland hörs fortfarande d-et, liksom i flera av svenskans närmaste släktingar, som älvdalska (*djuop*), danska (*dyb*) och engelska (*deep*). På samma vis kan vi sluta oss till att ord som *stjärna*, *tjusig*, *hjärna*, *gärna* och *ljus* har uttalats i princip så som de än i dag stavas.

Här har alltså uttalet förändrats. Ibland är det en gåta varför sådant sker, men ofta kan vi se mönster i oredan. När vi talar snabbt tenderar nämligen språkljuden att »smitta av sig» på varandra. Så gott som ingen uttalar egentligen *brandbil* så som det stavas, utan i princip alla (även om de ibland själva förnekar det) säger *brambbil*. Man kan undra varför vi gör det, när det inte finns något /m/ i vare sig *brand* eller *bil* – vi säger ju inte **villabramm* eller **sportmbil*. Faktum är att *brambbil* är en ganska naturlig utveckling som bygger på ett av de mest mänskliga drag man kan tänka sig, nämligen lättja, *lael*

Samma princip ligger även bakom en del oregelbundenheter. I dagens svenska har ordet *man* en oregelbunden pluralform: *män*. En gång i tiden har denna böjning varit regelbunden, och man har talat om en *man*, men flera *mannir*. Fonemet /a/ är bakre, medan /i/ som sagt är främre. Detta har pressat /a/-et framåt i munnen, och därmed lett till en *man* ~ flera *männir*. I detta skede blir ändelsen egentligen överflödigt, för när talaren har kommit halvvägs genom ordet *männir* har det ju redan avslöjats att det är mer än en man det talas om. Därmed ligger fältet öppet för en ytterligare rationalisering där ändelsen stryks, och voilà – en *man*, flera *män*.

Ur:
"Vad är språk?"
av
Mikael Parkvall
Natur och Kultur
2006

Or:
"Vad är språk?"
av Mikael Parkvall
Natur & Kultur 2006

Lån och kreativitet

Förstås sker också förändringar inom ett språks ordföråd. I skriften svenska är ordet *äggkopp* först belagt 1824, *svällkaramell* 1872 och *faderullan* 1916. Under mellankrigs tiden hittar vi de första beläggen av *fäntratt*, *ögonaböj* och *advenskalender*. 1980-talet gav oss *datatränning*, *mögelhund*, *batteriholk*, *hivsnitta*, *klottersanering*, *mansjour* och *mikra*, 1990-talet *kvinnofälla*, *miljöprofil*, *rejva*, *frukostveve*, *masuatta*, *etnisk rensning*, *djurrättsaktivist* och *homoadoption*, medan 2000-talet hitills har bjudit på nyord som *3G-telefon*, *tokfeminist*, *googla*, *sudoku* och *blogg*. Nu ska vi komma ihåg att detta bara gäller skriftliga belägg, och orden kan mycket väl ha varit i bruk långt innan de första gången dyker upp i den mer konservativa skriften.

Här ser vi hur som helst två viktiga sätt att förnya ett språks ordföråd – sammansättningar och lån. Både *äggkopp* och *kopp* fanns i svenska innan sammansättningen *äggkopp* fanns. Vi ser också att *rejva* är ett lån från engelska, medan *sudoku* kommer från japanska. Dessutom är *etnisk rensning* ett översättningslån av det engelska *ethnic cleansing*.

Det finns förmodligen inget språk på jorden som inte innehåller lånord. Ofta är också låorden fler till antalet än de flesta tror. I en helt vanlig ordbok över svenska eller engelska är faktiskt *majoriteten* av alla ord inlånade. Båda språken importerade som allra ivrigast på medeltiden, men i engelskans fall är den största långivaren franska medan svenskan i första hand har importerat lågtyskt språk gods (lågtyiska var förr det vanligaste språket i norra Tyskland, men är trots namnet närmare släkt med nederländska än med det vi normalt kallar tyska).

Det normala är dock att inlånat material i första

hand återfinns i de mer perifera delarna av språket, medan de allra mest basala begreppen som *ett, två, tre, du, jag, man, kvinna, bus, jord, sol* och *måne* tenderar att förnyas mer sällan. Det lågtyska inflytandet på svenska är dock så långtgående att tämligen centrala ord som exempelvis *bli, bra, fett, frukost, gå, busstru, ju, lukta, måste, möjlig, räkena, smussig, så* och *tung* alla är lågtyska lån. Även vardagliga ord som *smacka* och *jucka* har detta ursprung, liksom ett stort antal ändelser (*-ande, -bar, -else, -era, -eri, -erska, -bet, -ig, -inna*) och förstavelser (*(be-, bi-, er-, för-, und-)*). I praktiken innebär detta att det är så gott som omöjligt att alls föra ett samtal på svenska utan att använda ursprungligen lågtyskt språkmaterial (eller för den delen på engelska utan att använda franska ord), men eftersom detta inflytande är så gammalt, tänker vi normalt inte på orden som inlånade.

En del lån slår helt enkelt ut sina inhemska motsvarigheter: de lågtyska orden *fönster, äbb, språk* och *ansikte* har i princip helt ersatt de ursprungliga *windoga, ävja, mål* och *anlete*. I andra fall är det fascinationen för det exotiska av övergående karaktär. Exempelvis skrev drottning Kristina 1648 till fältmarskalken Lennart Torstensson att hans

försigtfulla conduite och stora valeur, som med miraculeusa progresser hade varit af den Högste comblerad och som han derfor åtnjuit ringa frukt, skulle sådant vid hemkomsten ersättas med meliorerande af hans condition och stånd, så ock andra beneficier, och all particular nådes och estimes betygning.

I en enda mening fick drottningen därmed in inte mindre än tio franska lånord, varav endast fyra – och inte ens då alltid med samma betydelser – fortlever i dagens svenska (*välör, mirakulös, kondition* och *partikulär*).

Ibland existerar ett inhemskt ord sida vid sida med en lågtysk variant av ursprungligen samma ord. Så är till exempel *färsk* en lågtysk form av vårt inhemska *frisk*. Samma ord togs även in i franskan, och nådde oss därifrån långt senare som *fräsch*. Detsamma gäller *dräpa* (som är ursvenskt) och *träffa* (som är samma ord* i lågtysk förklädning). Även här har vi en tredje variant av samma ord, i och med att vi fått formen *drabba* från danskan.

Lågtyska står i särklass när det gäller bidrag till det moderna svenska ordförrådet, även om vi också har stora inslag av franska, tyska, latin och grekiska. De två andra språk som sedan urminnes tider har talats inom Sveriges gränser, alltså samiska och finska, har lämnat uppseendeväckande få spår, och något oväntat innehåller svenska fler lånord från romani än från något av dessa. De mest iögonfallande lånen här är det ursprungligen finska *pojke* och det från romani lånade *tjej*.

Nuförtiden är försåss engelska i en klass för sig när det gäller att utöva inflytande på svenskan, och en förkrossande majoritet av efterkrigstidens lån kommer från detta språk. Det är därför lätt att glömma bort att det med nuvarande takt skulle ta århundraden för engelskan att lämna ett avtryck på svenskan som kunde jämföras med lågtyskans.

Jämsides med dessa relativt nyliga tillskott finns dock ett kärnordförråd som står emot tidens tand på ett imponerande sätt. Vi har redan sett (se kapitel 6) att räkneorden visserligen har förändrats till nära nog oigenkännlighet, men att de trots allt bara är nya versioner av gamla bekantingar. De ord som i ur-indoeuropeiska tros ha hetat *mater*, *sawel*, *sneigwib*, *stHá* och *wé* kan ännu 6 000 år senare kännas igen i de nuvarande svenska orden *moder*, *söl*, *snö*, *stå* och *vi*. Det har faktiskt föreslagits att fisken lax på ur-indoeuropeiska hette just *-lax!*

Nu är dock inlån inre det enda sättet att få in nya ord i språket. Vi har redan nämnt sammansättningar, men även andra mekanismer kan förnya ordförrådet. Redan befintliga ord kan utvidgas och instränkas i sina betydelseomfång. *Schlaget* var exempelvis ursprungligen benämningen på vilken hittlåt som helst, men används numera bara om vissa musikgenrer. I gengäld har till exempel *baklucka* utvidgats från att syfta på luckan till en bils bagageutrymme till att (för många av oss) betyda bagageutrymmet som sådant. Ett ord bland många som i dag är på glid är *förvisso*. För medelålders och äldre betyder det i allmänhet 'visst', medan det för yngre personer närmast är en synonym till 'visserligen', vilket sannolikt kommer att bli den enda betydelsen alltefter som de äldre generationerna dör ut.

Ibland kan ord få nya skepnader mer eller mindre av misstag. Begreppet *folketymologi* (etymologi = läran om ords ursprung) används för omtolkningar där ett främ-

mande ord har stuvats om i analogi med den redan existerande ordskatten. Ett exempel är *arnsbåge*, som ursprungligen hette *årbåge* (med *årn* som i det gamla längdmåttet), men som anpassades till den lem som arnbågen faktiskt sitter på. *Hängmatta* är en annan av mina favoriter. Detta ord kommer ursprungligen från karibiskans *banáka* (som vi numera har i formen *bananock*), men genom association till *hänga* och *matta* har det fått sin nuvarande form – det är ju onekligen fråga om en matta som hänger. I finlandssvenska finns ordet *överbalare* som en försvenskning av *overall*, och även om de (ännu?) inte är standardiserade, kan man stundom stöta på former som *mumsbit* (*munsbit*), *bysvna till namnet* (*lystra till*), *storsvullet* (*stornulet*), *rättnäktig* (*rättnäktig*) och *dra alla över en kant* (*över en kam*).

Det förekommer även att ordgränser har omtolkats genom vad som förefaller vara misstag. Prepositionen *på* är ett bra exempel. I äldre texter hittar vi *å* (som ännu finns kvar i uttryck som *å andra sidan*), men sammansättningen *uppå* har med tiden omanalyserats från *upp + å* till *upp + på*. Samma princip gäller det inlånade *pergament*, som med tiden kom att kortas ner till *pärmen*, vilket i sin tur kom att uppfattas som en bestämd form av *pärm* – ett ord som tidigare inte funnits.

Ibland kan också sammansättningar komma att leva sitt eget liv i så hög grad att vi inte tänker på dem som sammansättningar längre. Det gäller till exempel *buckle* (← *buvudkläde*), *bröllop* (← *brudlopp*), *tyvärr* (← *ty värre*) *stäckare* (← *stäckert*), *mimsann* (← *min samning*) och *hastu*

(←*badstruga*). Dessa utgör därmed paradexempel på *lexikalisering*. I en del andra fall kan vi visserligen fortfarande urskilja de ingående komponenterna, men andra tecken tyder ändå på en ganska långtgående lexikalisering. En *bandduk* används ju inte bara till att torka händerna på (i synnerhet inte en badhandduk!), och den kvinnliga varianten av *landsman* är inte **landskvinna*, utan *landsmaninna*. I båda dessa fall uppför sig alltså sammansättningen som en enda enhet. I åter andra fall är det uttalet som antyder att förtöjningarna till den ursprungliga sammansättningen har kapats. Vi säger gärna *loggård* och *träggård* för *ladugård* och *trädgård*, men inte **bräggård* för *bräddgård* eller **bungård* för *hundgård*. *Skeridsko* uttalas normalt *skerisko*, fastän *tygsko* och *lågsko* inte heter **tyssko* och **låssko*, och *missommar* går utmärkt för *missommar*, trots att *brittissommar* inte kan bli **brissommar*. På samma vis säger vi *follesdag*, men inte **vid tiden för Kristi föllse*. Den första vokalen i *smörgås* och *riksdag* är kort, fastän den är lång i *smör* och *rike*. I det sammansatta *varmkorv* hittar vi både en uttalsmässig olikhet gentemot *varm korv*, och dessutom en betydelsemässig skillnad. Ett paket *varmkorv* kan vara djupfryst, men det kan knappast *varm korv* vara.

Ibland kan inte bara en tvåordkombination, utan faktiskt en hel mening lexikaliseras. På en äldre variant av svenska skulle »jag vet inte vem» ha hetat *ne wait ek bwariR* (ordagrant »nej vet jag vem»). Detta drogs med tiden samman till *nokor*, vilket är vad vi i dag skriver *någon*. Till och med det tycker vi tydligare är lite i längsta

laget, för i dagligt tal säger vi ju helst *nån*.

I enstaka fall händer det att ord inte växer fram gradvis, utan uppstår så att säga över en natt. *Friggeboden* fick sitt namn av den folktoparistiska bostadministern Birgit Friggebo, och *slamkrypare* (som ursprungligen var namnet på en fisk) fick sin nya betydelse »fråga som lätt kan misstolkas och därmed leda den svarande på villovägar» efter en final i tevefrågesporten *tiotusenkronorsfrågan* 1957, där fjortonårige fiskexperten Ulf »Hajen» Hannerz svar underkändes på tivelaktiga grunder (han fick dock upprättelse efter en av svensk televisions första tittarstormar). *Moped* (ursprungligen ett fordon med såväl *motor* som *pedaler*) och *bil* (förtörning av *automobil*) är ord som myntats i svensk respektive dansk press. En annan kategori av konstruerade ord som kommit att bli allmänna utgörs av till exempel *mack*, *gem*, *bankomat*, *vespa* och *galon*, som alla ursprungligen var varumärken.

Genom att texter (inte minst dagstidningar) nu är tillgängliga i enorma mängder och i elektroniskt format är det numera en barnlek att i stor detalj följa ords popularitetsutveckling. Några exempel på förändringar som kan iaktas i svensk press mellan 1965 och 2002 är exempelvis att *flicka*, *pojke* och *sånger* i allt högre grad trängs ut av *tjej*, *kille* och *lånar*. De båda äkonomorna *slaganfall* och *sokeryjuka* har påfallande snabbt kommit att betecknas *stroke* respektive *diabetes*. Av politiska skäl ersattes *zigenare* nästan över en natt i slutet av 1990-talet av *romer*, och genom sannolikt eller möjligt engelskt inflytande kan vi se hur *touch*, *söka* och *involverad* vinner mark på bekostnad av *touché*, *leta* och *inblandad*.

Vänsterpartiets dåvarande ledare Gudrun Schyman på rejvparty i Docklands i Nacka 1996.

Rejv och hen. Vild debatt om de nya orden

Foto: Bert Claesson

En ny sorts dansfällningar nådde Sverige i slutet av åttiotalet: folk dansade hela natten. Det kallades *rave* i England, och ordet följde förstås med även till Sverige.

Men det ser ju väldigt konstigt ut när man skriver det i svenska sammanhang, särskilt i vissa former. Vad var det folk gjorde, *ravade*? Var de då *ravare*?

DN:s Stockholmsredaktion vänder de sig till tidningens språkvårdare Catharina Grünbaum, som såg parallellen med *rejv*, ett engelskt ord som för länge sedan fått svensk stavning för att bli mer hantverligt.

Nu brukar vi ju inte ändra just i fennomen inom populkulturen, säger Catharina Grünbaum, även om det gjordes en del försök när jazzen kom till Sverige, då skulle man skriva *jaess*. Det gick inte bra. Och hur

skulle man över huvud taget stava om *soul* och *blues*?

Hon föreslog ändå att Stockholmsredaktionen skulle stava om *rave* till *rejv*, det låt som det rimmigaste alternativet. Men hon trodde inte att redaktionen skulle lyda hennes råd och hade inte tid att stanna och diskutera saken eftersom hon skulle i väg på språtkonferens.

När jag kom tillbaka hade redaktionsledningen anammat mitt råd och fattat beslut om att hela Dagens Nyheter skulle skriva *rejv*, *rejva*, *rejvare*. Det blev ett förfärligt kackalorum, vi blev hänjade av andra redaktioner och DN-stävning blev ett begrepp. Då var det ju bara att bita ihop och rida ut stormen, det gick ju inte att backa.

På DN:s kulturredaktion fanns det flera som tyckte att tidningen gjorde sig följlig genom att göra en

så förumnstig stavning av de nya dansuttrycken. Det gick över när en av de yngsta reporterarna påpekade att rejvandet redan var ute, när till och med en sådan som Gudrun Schyman gick på rejvpartyn. Och sedan följde *dejla*, *skejta*, *mėjla*, *sajt* och *hujp* utan problem.

Otaliga gånger har DN och Sverige ändrat språkbruk, och få frågor väcker så rasande debatter. Senast gällde det ordet *hen*, ett könsneutralt pronomen som föreslogs första gången i Sverige redan 1966 men som 2008 började användas i större utsträckning. Året efter kom *hen* med i Nationalencyklopedin.

Det speciella med *hen* är att det är ett pronomen, säger Catharina Grünbaum, ett nytt pronomen är nämligen en sällsynthet i språket. *Hen* var mycket omdiskuterat

och långtifrån accepterat av alla, så DN:s dåvarande chefredaktör och nuvarande vd, Gumilla Hejltz, beslutade att tidningen inte skulle använda det i nyhetsraster och rapporter. I kronikor och mer personliga texter fick varje skribent däremot välja själv.

Men så uppfattades det inte av omvärlden: många trodde att DN infört ett totalförbud, och journalisten Oivvio Polite skapade sajten DHEN.se som såg ut precis som DN.se men automatiskt bytte ut alla *hon* och *han* till *hen*.

Sedan dess har hen vunnit allt större spridning, men det har inte blivit tillräckligt allmänt för att DN ska se anledning att ändra språkbruk. Än.

Lotta Olsson

lotta.olsson@dn.se

Fakta. Nyheter i svenskan

- Språkrådet (tidigare Svenska språknämnden) har på sin hemsida nyordslistor från år 2000 och framåt.
- 1996 kom till exempel *rocka fett*, ett uttryck för att något är mycket bra.
- 1997 kom *dråd*, som är en grupp personer som genom omröstning avgör om någon skall utslutas ur en viss gemenskap, och *cookie*, som är en textfil med vars hjälp en internetanvändare som besöker en viss webbplats kan identifieras.
- 1999 kom *Vinterkräksjukan*, en sjukdom som började spridas.
- 2000 kom *mess*, som ett vardagligt uttryck för sms-meddelande.
- 2001 kom *betårta*, att mulla en makthavare med låta, *bin Ladin-rabatt*, som var en prissänkning på flygbiljetter för att locka resenärer, *hembränt* i ny betydelse, när en privatperson kopierar ljud- och bildfiler genom en cd-brännare, och *mobiltrottare*, när en människa blottar sitt privatliv inför alla utan att generera sig det minsta (men det försvann snabbt ur bruk eftersom så många blev mobiltrottare).
- 2002 kom *nätdeklarant*, att göra allmän självdeklaration på internet, och *att göra en pudel*, att mycket ödmjukt be om ursäkt offentligt.
- 2003 kom *googla*, att söka på internet via sökmotorn Google, och *lådvinalkoholism*, att dricka för mycket från trelitersboxar med vin.
- 2004 kom *curlingförädlare*, en förädlare som i stor utsträckning sopar banan, *det vill säga undanröjer hinder och hjälper sina barn ganska långt upp i åldrarna*.
- 2005 kom *flyttstajla*, en omfattande ominöblering av hemmet inför försäljning, och *blogga*, att skriva offentlig dagbok på internet.
- 2006 kom *klimatflyktig*, någon som lämnar sitt land på grund av att klimatförändringar påverkat livsbestingelserna negativt, och *rondellhund*, handgjord gatukonst i form av hundar som placeras i rondeller.
- 2008 kom *burkimi*, heltäckande baddräkt som även innefattar slöja, *skynka*, att uttrycka sina åsikter genom att hänga ut ett lakan genom fönstret, och *twittra*, en mikroblogg på internet, där inga texter får vara längre än 140 tecken.
- 2010 kom *kärflekslös*, hänglös som förälskades sätter fast på offentliga platser, en symbol för evig kärlek.
- 2012 kom *henifiera*, att byta ut hon och han mot *hen*. DN

Precis som andra språk, förändras svenskan ständigt. Här lyfter vi fram några viktiga tendenser.

Informellare språk

Sedan 1970-talet har det pågått en utveckling mot ett alltmer informellt språk, i både tal och skrift, med ökat bruk av vardagliga ord, slang, svordomar och dialekt. Direkt, personligt tilltal har blivit normala ("Om du kör bil på vintervägar, ska du tänka på att köra lite långsammare" i stället för "Den som kör bil på vintervägar, ska köra lite långsammare"), liksom tilltal med *du* och förnamn i stället för *Ni*, titel eller efternamn. Detta beror ytterst på att samhället blivit mer jämlikt.

Tydligast är det informella språket i snabba medier som chatt, sms och e-post, där man ofta skriver snabbt och slarvigt och med korta, ofullständiga meningar och många förkortningar. Vissa drag slår även igenom i massmedierna, inte minst i tv, reklam och bloggar.

Myndighetstexterna har också blivit enklare och begripligare. Detta är delvis en del av den allmänna språkutvecklingen, delvis ett resultat av ett systematiskt språkarbete, så kallat klarspråksarbete.

Engelskan allt mer dominerande

Vi har fått ett ökat inflytande av engelska på svenskan; vi lånar in allt fler engelska ord och uttryck: *e-mail*, *date*, *scan*. De flesta nyorden och de viktiga och frekventa orden i samhället är dock fortsatt svenska, och många lånord får försvenskad stavning och böjning: *mejl*, *dejt*, *skanna*, *containrar*. Våra lån av skrivkonventioner, som engelsk genitivapostrof och punkt som decimaltecken (*Anna's*, *FM 105.5*), är språkligt besvärligare, eftersom de krockar med svenska konventioner.

Men det allvarliga problemet är domämförluster: när man bara använder engelska inom ett område. Det är i dag ett påtagligt hot inom högre utbildning och forskning, i synnerhet teknik och naturvetenskap, där nästan enbart engelska används. Men även på andra områden som reklam och ungdomskultur utnyttjas engelska ofta i kraft av sin högre prestige. Vi kommer också att få se en ökad parallellspråkighet mellan svenska och engelska på allt fler områden. I stort står svenskan dock stark.

Påverkan från andra språk

Det talas betydligt fler språk i Sverige än för ett par decennier sedan, i dag runt 200 modersmål, och följaktligen också mer andraspråkssvenska. Det finns sociolekter

(kallade *förortssvenska* eller *Rinkebysvenska*, *Rosengårdssvenska* eller annat)

med språkliga drag från olika språk, till exempel ord

som *keff* ('dålig'), *aina* ('polis'), utelämning av prepositioner och andra innehållstomma formord som "De låg sängen" (för "De låg på sängen"), "Vi går fikar" (för "Vi går och fikar") och förenklad ordföljd som "Då han kom inte" (för "Då kom han inte"). Sådana sociolekter kan användas även av ungdomar utan invandrarbakgrund.

Text och tal lever åtskiljda

Trots inslagen av talspråk, lever skriftspråket i dag alltmer åtskiljt från talspråket. Det är ett språk för ögat, inte för högläsning. Ett tecken på det är en ökning av säljande text som vill synas i det massiva informationsflödet, som logotypskrivningar (*PlusGiro*, *eBay*) och särskrivningar (*guld ringar*, *Möbel Experten*).

Ett annat tecken är att texterna blivit informationstätare, med kortare och mer kompakta meningar. I stället för att skriva "Folk har blivit beredda att låna alltmer när de ska köpa bostad eftersom räntorna har sänkts" skriver man "Låneviljan vid bostadsköp har ökat på grund av räntesänkningarna".

En sådan mening är lätt att läsa tyst men svårare att tolka och lyssna till. Skriftspråkets ställning märks också på att uttalet av många ord blivit mer skriftspråkslikt de senaste decennierna: vi läser ut verbändelser (*hittade*, inte bara *hitta*) och ord som *och* och *att* läses ut som de skrivs (inte bara som *å*).

Men språkssystemet är stabilt

Dessa förändringar gäller i första hand ordförråd och stil. Vi får en större språklig variation: fler kommunikationsmedier, texttyper, genrer och språk. Det grundläggande svenska språkssystemet – stavning, böjning, ordbildning, skrivregler, grammatik – förblir dock stabilt. Små förskjutningar här och var kan ändå ses. Några exempel på grammatiska tendenser:

- Det blir vanligare med huvudsatsordföljd i bisats, främst i *att*-bisatser och indirekta frågebisatser: "Min uppfattning är att det räcker inte med allmänna råd" (för ".. att det inte räcker med allmänna råd") och "Man undrar verkligen hur ska det gå? (för "... hur det ska gå?")
- Infinitivmärket *att* slopas oftare: "Hon lovade (att) försöka (att) börja (att) sluta (att) röka."
- Predikativ böjs efter betydelsen, fast det formellt inte stämmer med subjektet: *laget var otränade; kommunalrådet är sjuk* (för *laget var otränat; kommunalrådet är sjukt*).

Artikeln är skriven av Språkrådet för Svenska institutet.

<https://svenskaspraket.si.se/for-studerande/artiklar-om-sverige/artiklar-om-sprak/forandringar-i-svenska-spraket/>